

MASARYKOVA UNIVERZITA

STŘEDISKO PRO POMOC STUDENTŮM SE SPECIFICKÝMI NÁROKY

Úvod do studia znakových jazyků pro lingvisty

Jarní semestr 2013

Brno, 21. února 2013

Autoři a přednášející

- Bc. Jan Fikejs, tlumočnick znanového jazyka, informatik
- PhDr. Petr Peňáz, lingvista
- Mgr. Tomáš Sklenák, tlumočnick znanového jazyka, informatik
- Mgr. Lucie Štefková, lingvista, pedagog
- PaedDr. et Bc. Roman Vojtechovský, lingvista, pedagog

MASARYKOVA UNIVERZITA

STŘEDISKO PRO POMOC STUDENTŮM SE SPECIFICKÝMI NÁROKY

teiresias.muni.cz

Teiresias

**Středisko pro pomoc studentům se specifickými nároky
Masarykovy univerzity**

Šumavská 15, 602 00 Brno

Tel.: 549491105

Fax: 549491120

E-mail: teiresias@muni.cz

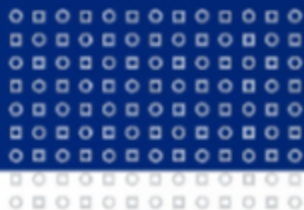
www.teiresias.muni.cz

Vymezení znakových jazyků

- **přirozený, autonomní a ustálený vizuálně-motorický jazyk, zpravidla užívaný komunitou neslyšících**
- **musí být odlišován od:**
  - nesystémových vizuálně-motorických prostředků (*home signs*)
  - umělých vizuálně-motorických systémů (např. *international sign system*)
  - neautonomních systémů založených na vizualizaci audio-orálních jazyků (např. ***signed language, cued speech***)
  - nesystémové skupiny přirozených gest a spontánních ikonických vizuálně motorických prostředků
- **typologicky i teritoriálně různorodá skupina jazyků, zpravidla ustálených na úrovni národa či státu, nemusí však být vázána na stát ani jakýkoliv audio-orální jazyk**

Skupina mluvčích znakových jazyků

1. Neslyšící (primární skupina)

nemohou (ani s kompenzací) přijímat akustické signály v takové kvalitě, aby mohli užívat audio-orální jazyk

- **prelingvální:** nedošlo-li k osvojení jazyka v dětském věku, není kromě mluvené řeči zpravidla ani písemná komunikace dobře možná;
- **postlingvální (ohluchlí):** dojde-li ke sluchové ztrátě po rozvinutí řečového centra, neztrácí se už schopnost mluvit, je-li trvale cvičena.

2. Nedoslýchaví (sekundární, marginální skupina)

mohou užívat audio-orální jazyk s obtížemi, k jejichž překonání je třeba kompenzačních nástrojů

Skupina mluvčích znakových jazyků

3. Uživatelé kochleárního implantátu (ojediněle)

podle individuálního neurologického vlivu implantátu mohou spadat do obou výše uvedených skupin; psychologicky jde o samostatnou skupinu

4. Slyšící (ojediněle)

- osoby se sociálními vazbami na komunitu neslyšících (rodina, přátelé, známí)
- osoby s profesními vazbami na komunitu neslyšících (tlumočníci, servisní pracovníci, lingvisté)
- komunity usilující o exkluzi z psychologických, náboženských, politických aj. důvodů (monastické znakové jazyky, mudra, osmanský znakový jazyk)

Skupina mluvčích znakových jazyků

- přibližně 2 až 4 ‰ populace jsou lidé prakticky neslyšící, ale více než polovina jsou lidé ve věku nad 65 let;
- **ve věkové skupině před 18. rokem věku tvoří neslyšící vždy méně než 1 ‰**
- 10-30 ‰ populace mají zřetelnou sluchovou vadu (nedoslýchaví), platí však i zde, že více než polovinu této skupiny tvoří lidé ve věku přes 65 let

Předpokládaný počet mluvčích znakových jazyků světa je 1-2 ‰ světové populace, tj. 10-15 milionů osob.

Terminologická poznámka 1

- **hluchý** (angl. *deaf*, něm. *taube*): přirozená součást českého lexika; věcně synonymní s výrazem *neslyšící* (angl. rovněž *deaf*, něm. *gehörlose*), ale má negativní konotace (*Jseš hluchej?*) a není politicky korektní (komunita neslyšících ho vnímá jako urážlivý)
- **hluchoněmý** (ang. *deaf-mute* nebo *deaf and dumb*, něm. *taubstumme*): staré spojení (už v antických jazycích) motivované řečovým omezením prelingválních neslyšících, v češtině původně klíčový odborný termín pro neslyšícího, nyní nepoužívaný z týchž důvodů jako *hluchý*, na osoby se sluchovým postižením působí ještě hanlivěji než *hluchý*

Terminologická poznámka 2

Pravopisný rozdíl *neslyšící* a *Neslyšící*

- *neslyšící* vnímají svou sluchovou ztrátu jako zdravotní nebo komunikační specifikum
- *Neslyšící* vzhledem k odlišnému rodnému jazyku a specifickým kulturním tradicím komunity neslyšících vnímají svoji identitu **etnicky** (český *Neslyšící* podobně jako český *Žid*, český *Rom*) s ohledem na obvyklá kritéria etnicity (Volksbegriff):
  - specifický jazyk
  - specifická kultura
  - specifické tradice

Terminologická poznámka 3

Lingvistické rozlišení:

- **znakový jazyk** komunikační systém obecně
- **znaková řeč** praktické uplatnění jazyka, promluva

Politický aspekt věci:

- termín **znaková řeč** představoval původně v češtině (mimo lingvistiku, jako obecný výraz) jediné běžně používané označení pro znakový jazyk ("znaková řeč hluchoněmých", ve slovenštině dokonce "posunková řeč hluchonemých"), odtud negativní asociace téhož typu, jaké se vztahují na slovo *hluchoněmý*

Terminologická poznámka 3

Politický aspekt věci:

- česká komunita Neslyšících (jejím vlivem pak i sluchově postižení vůbec) má termín **znaková řeč** za nekorektní:
  - slovo *řeč* se asociuje s ústním projevem a vyvolává negativní postoje Neslyšících,
  - zákon z r. 1998 používal tento termín ve velmi netypickém smyslu jako umělý střešní pojem zahrnující český znakový jazyk a tzv. znakovanou češtinu (rovněž cizí Neslyšícím)
- novelizace zákona z r. 2008 termín *znaková řeč* vypustila
- z iniciativy Neslyšících se termín často odsuzuje jako chybný, přestože lingvisticky korektní je, pokud je skutečně používán k označení znakové promluvy (srov. *česká řeč*)

Typologie znakových jazyků

- **home sign:** znaky zaváděné pro individuální potřebu, zpravidla uvnitř rodiny složené ze slyšících a neslyšících, výsledkem je obvykle pidžin (tedy nikoli jazykový systém), který se může stát jazykem protřednictvím kreolizace
- **village sign language:** nejnižší úroveň přirozeného jazyka, dochází k mezigenerační kontinuitě, jež odpovídá teritoriálnímu dialektu jedné obce u audio-orálních jazyků
- **community sign language:** vzniká expanzí *village sign language* na interdialekt nebo národní standard
- **sign language family** vzniká štěpením *community sign language* po administrativním dělení nebo napodobením (resp. exportem) prototypu pro potřeby jiné komunity

Fylogeneze a typologie znakových jazyků

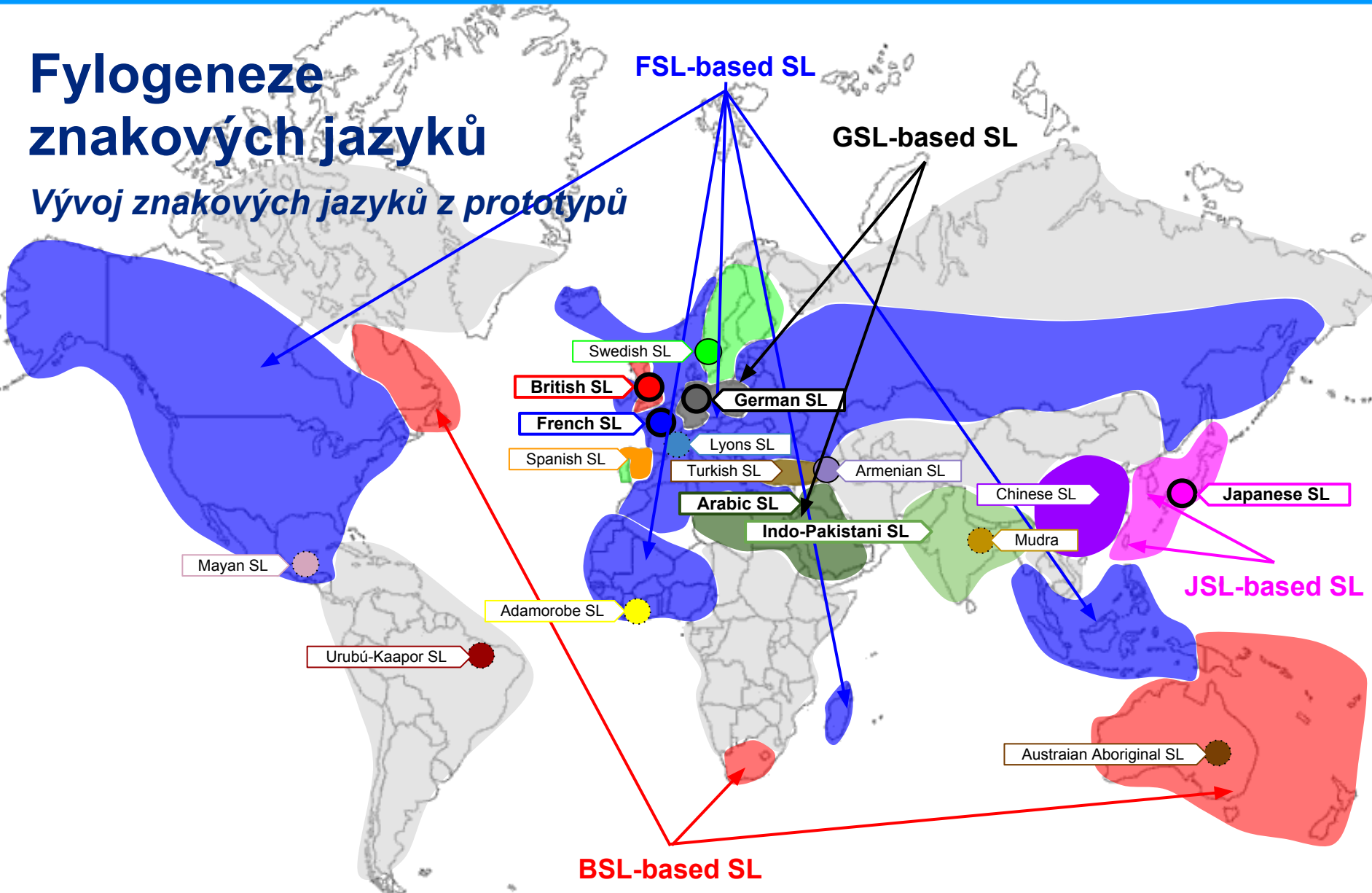
Historicky doložené prototypy

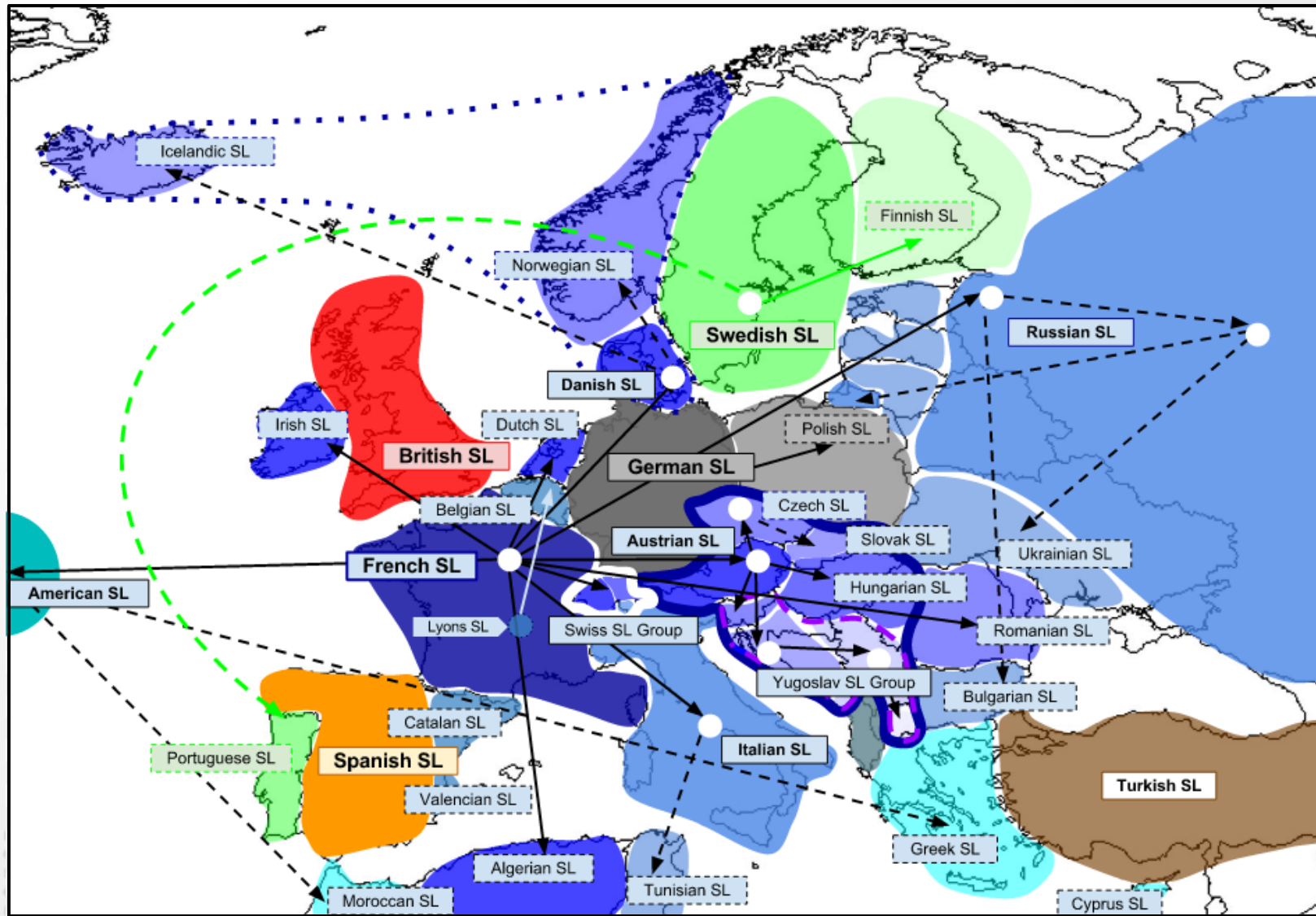
Fylogeneze znakových jazyků

Vývoj znakových jazyků z prototypů

Geneze znakových jazyků v Evropě

Vývoj postoje ke znakovým jazykům

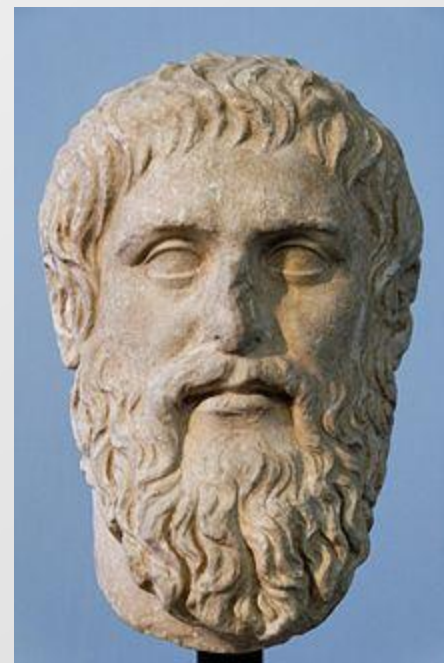
Antická stanoviska

Platón (424-347 př. Kr.)

První evropská reflexe znakového jazyka:

Kdybychom neměli hlas ani řeč a chtěli bychom si navzájem věci vyjasnit, jistě bychom se snažili vytvářet znaky rukama, pohybem hlavy a dalších částí těla jako hluchoněmí, není to tak?

Kratylos (422e)

Vývoj postoje ke znakovým jazykům

Antická stanoviska

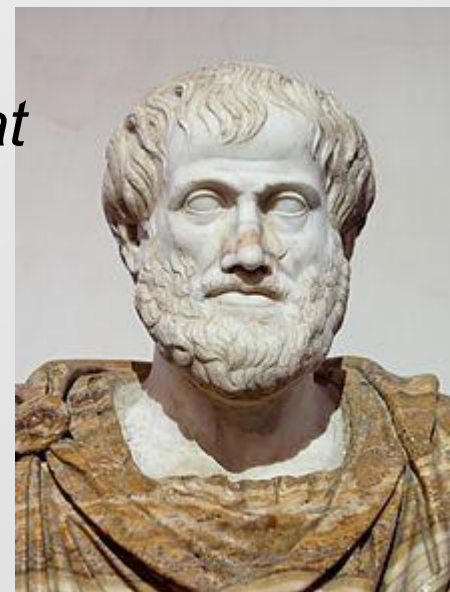
Aristotelés (384-322 př. Kr.)

Skeptický postoj (vidí souvislosti sluch - řeč - myšlení):

Ti, co se rodí hluchí, rodí se i bez schopnosti mluvit; zvuky sice vydávat mohou, nikoli však promlouvat artikulovanou řečí. Historia animalium 536a

Němé bytosti mají možnost se učit a přijímat poučení jak od sebe navzájem, tak od člověka, pokud mají možnost slyšet, přičemž nejde jen o zvuky, ale obecně o schopnost vnímat rozdíly mezi slovy.

Historia animalium 608a

Vývoj postoje ke znakovým jazykům

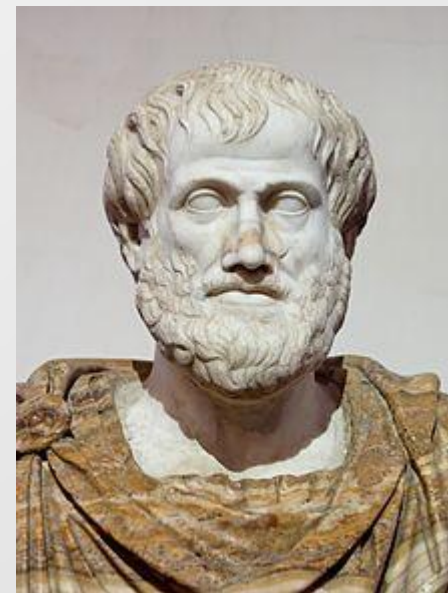
Antická stanoviska

Aristotelés (384-322 př. Kr.)

Při myšlení hraje shodou okolností největší roli sluch. Řeč totiž umožňuje učit se tak, že jí nasloucháme; skládá se ze slov a každé z nich nese význam.

Proto také z těch osob, kterým od narození chybí některý smysl, jsou slepí bystřejší než hluchoněmí.

De sensu et sensualibus 437a

Vývoj postoje ke znakovým jazykům

Středověká stanoviska

- **základní ideový postoj přebírá od Aristotela**
- **znakových jazyky pro náboženské a tabuové účely**
  - monastické znakové systémy křesťanských řeholí od 10. stol. (benediktinský, cisterciácký, trapistický znakový systém)
  - hinduistická mudra (rituální znakové systémy)
  - osmanský palácový znakový jazyk (od 16. stol.)

Vývoj postoje ke znakovým jazykům

Raně novověká stanoviska (první vlny výzkumů)

- 1524-1584 Pedro Ponce de León
využívá benediktinský monastický jazyk pro vzdělávání neslyšících aristokratů
- 1776 Charles-Michel de l'Épée
Institution des sourds et muets par la voie des signes méthodiques:
C'est une langue naturelle, str. 135)
- 1803 Roch-Ambroise Sicard
Cours d'instruction d'un sourd-muet de naissance

Vývoj postoje ke znakovým jazykům

Raně novověká stanoviska

- 1880 Milánský kongres

II° congresso internazionale per il miglioramento della sorte dei sordomuti

1. *Tento kongres, maje na zřeteli nezpochybnitelnou převahu slova nad gesty, pokud jde o začlenění hluchoněmého do společnosti a jeho schopnost co nejlépe zvládnout jazyk, prohlašuje, že **orální metodě musí být dávána přednost před mimikou při výchově a vzdělávání hluchoněmých.***
2. *Tento kongres, maje na zřeteli, že souběžné užívání slova a mimických gest má nepříznivý dopad na užívání slov, na odezírání ze rtů a na přesnost myšlení, prohlašuje, že **musí být upřednostňována čistě orální metoda.***

Vývoj postoje ke znakovým jazykům

20. století (strukturalistická lingvistika)

- 1953 Bernard T. M. Tervoort
Structural analysis of visual language use in a group of deaf children
(Universiteit van Amsterdam)
- 1960 William C. Stokoe
Sign language structure
(Gallaudet University, Washington)
- 1988 *Proposal to the European Council concerning official recognition of the sign language used by deaf people in each Member State* (European Parliament Resolution on Sign Languages, 17 June 1988)

Právní postavení českého znakového jazyka

- zákon 155/1998 Sb., o znakové řeči (do r. 2008)
- **zákon 155/1998 Sb., o komunikačních systémech neslyšících a hluchoslepých osob**, ve znění zákona č. 384/2008 Sb. (platný od roku 2009)
  - na úrovni primárního školství vzdělání prostřednictvím ZJ a výuka ZJ (§7, odst. b)
  - na úrovni sekundárního a terciárního školství vzdělání prostřednictvím tlumočnicka (§8, odst. 3)
  - ve zdrav., soudnictví prostřednictvím tlumočnicka (§8, odst. 1-2)
- na rozdíl od školského zákona nemá současné znění zákona o vysokých školách specifikaci pro způsob uplatnění zákona o znakové řeči

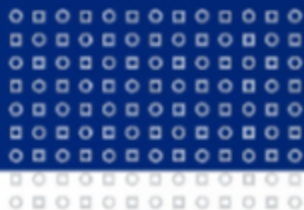

Postavení českého znakového jazyka na Masarykově univerzitě

- Směrnice rektora MU č. 4/2003, o studiu osob se specifickými nároky
- Směrnice rektora MU č. 3/2002, o přístupnosti publikací osobám se specifickými nároky
- návrh směrnice rektora MU z r. 2008, o využívání tlumočnicků znakového jazyka a zapisovatelů na MU

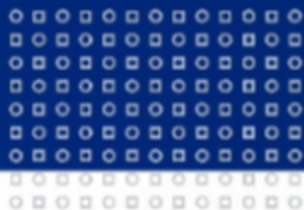

Kontrastivní lingvistika

Hlavní rozdíly

Audio-orální jazyky	Znakové jazyky
audio-orální fonémy	vizuálně-motorické fonémy
primárně lineární kódování	simultánní kódování
výlučně arbitrární znaky	ikonická motivace znaků
vysoký počet lexikálních jednotek	nízký počet lexikálních jednotek
ontogeneze přímá (mezigenerační tradice)	ontogeneze nepřímá (určující vliv vrstevníků a školy)

Kontrastivní lingvistika

Vedlejší rozdíly

Audio-orální jazyky	Znakové jazyky
majoritní sociální postavení	minoritní sociální postavení
zpravidla širší škála ustálených stylistických útvarů	užší škála ustálených stylů nahrazena individ. variabilitou
prestižnost spjata s existencí písemnictví	využití písemné formy je ojedinělé

Děkuji za pozornost.

**Středisko pro pomoc studentům se specifickými nároky
Masarykovy univerzity**

Šumavská 15, 602 00 Brno

Tel.: 549491105

Fax: 549491120

E-mail: teiresias@muni.cz

www.teiresias.muni.cz